

KONRAD NOWAK-KLUCZYŃSKI

ORCID 0000-0002-7814-1650

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

HISTORIA DYSCYPLINY PEDAGOGIKI NA UNIWERSYTECIE POZNAŃSKIM ORAZ UNIWERSYTECIE IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU W STULECIE ISTNIENIA – PRÓBA REKONSTRUKCJI

ABSTRACT. Nowak-Kluczyński Konrad, *Historia dyscypliny pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w stulecie istnienia – próba rekonstrukcji* [The Centennial History of the Discipline of Pedagogy at Adam Mickiewicz University, Poznań – a Reconstruction Attempt]. *Studia Edukacyjne* nr 58, 2020, Poznań 2020, pp. 191-212. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2020.58.10

The article is an attempt to chronologically reconstruct the history of pedagogy at Academia in Poznań, present it according to themes and considering the changes in organization structure and the historical context. It recognizes Poznań academic pedagogy as a scientific discipline on the basis of an administrative and institutional framework, both areas influencing each other directly. The changes in the structure of particular organizational units have been conditioned by the development of pedagogy as a science, and vice versa.

Key words: pedagogy, education, University of Poznań, Adam Mickiewicz University, Poznań

Wstęp

Instytucjonalizacja i dyscyplinaryzacja pedagogiki w Polsce przypadła na okres budowania struktur niepodległego państwa – II Rzeczypospolitej. Od 1918 roku zaczęły pojawiać się instytucje powołane do pedagogicznego kształcenia nauczycieli i pracowników socjalnych¹, a równoległe z nimi powstawa-

¹ Z inicjatywy Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego w 1918 r. powstał Państwowy Instytut Pedagogiczny. Rok później działalność rozpoczęła prywatna szkoła wyższa, utworzona przez powstałe rok wcześniej Towarzystwo Kursów Naukowych – Wolna Wszechnica Polska. Następnie, dzięki staraniom Marii Grzegorzewskiej, w 1922 r. powołano

ły agendy na uniwersytetach polskich², których zadaniem było kształcenie pedagogiczne i tworzenie wiedzy pedagogicznej³. Kierunkiem dominującym w pierwszych latach II Rzeczypospolitej była pedagogika ideologii wychowawczej. Ponadto, przez całe dwudziestolecie międzywojenne znaczny wpływ wywierała na polską rzeczywistość i praktykę wychowawczą pedagogika katolicka, która teoretyczne uzasadnienie znajdowała w doktrynie chrześcijańskiego personalizmu pedagogicznego. Na myśl pedagogiczną i kierunek badań w naukach pedagogicznych w Polsce okresu międzywojennego oddziaływały także inne kierunki i prądy ówczesnej pedagogiki w świecie⁴.

Tradycje pedagogiczne Wielkopolski wyrosły na podłożu ideologii „pracy organicznej”, nierozzerwalnie łącząc się z dążeniem do wyzwolenia narodu po-

Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Ponadto, w latach 1921-1927 oraz 1930-1935 działał Państwowy Instytut Nauczycielski.

² Agendy w uniwersytetach polskich, których zadaniem było kształcenie pedagogiczne oraz wytwarzanie wiedzy pedagogicznej, rozpoczynając od 1919 r., Katedra Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim kierowana przez Antoniego Danysza, wcześniej profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Rok później, w 1920 r., został utworzony Instytut Pedagogiczny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Jego dyrektorem mianowano Zygmunta Kukulskiego, historyka wychowania i wydawcę źródeł do dziejów wychowania. Do kolejnej agendy można zaliczyć Studium Pedagogiczne przy Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Formalne powołanie Studium Pedagogicznego nastąpiło dopiero w 1921 r., choć już 14 lipca 1916 r. Rada Wydziału Filozoficznego powołała wydziałową komisję do opracowania projektu reformy studiów i nauki w szkołach średnich. Pierwszym dyrektorem został Władysław Heinrich, filozof i psycholog. W latach 1926-1928 w ramach tej jednostki zostały powołane dwie katedry: Katedra Pedagogiki, Katedra Psychologii Klinicznej. Pierwszą kierował Zygmunt Mysłakowski, a drugą Stefan Szuman. W. Heinrich był także założycielem Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego oraz redaktorem „Kwartalnika Filozoficznego”. Jego prace naukowe były silnie osadzone w orientacji pozytywistycznej. Zostały one przypominane przy okazji 75-lecia powołania Studium Pedagogicznego w dwutomowym dziele zredagowanym przez Kazimierę Paclawską. Katedra Pedagogiki na Uniwersytecie Jagiellońskim powstała w 1926 r. Jej pierwszym kierownikiem został Zygmunt Mysłakowski, chociaż wcześniej W. Heinrich obsadzenie tego stanowiska wiązał z osobą Mariana Falskiego. Prace pedagogiczne Z. Mysłakowskiego mieszczą się głównie w nurcie pedagogiki ogólnej wyrosłej z tradycji socjologicznej i kulturowej. Z kolei, Katedra Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa na Uniwersytecie Warszawskim powstała w 1926 r., utworzona przez Bogdaną Nawroczyńskiego. Jego prace koncentrują się na dydaktyce i pedagogice porównawczej będącej w nurcie pedagogiki zwanym „pedagogiką kultury”. Wcześniej (w 1920 r.) powstała Katedra Psychologii Doświadczalnej, której kierowanie powierzono Władysławowi Witwickiemu, a w 1928 r. uruchomiono Katedrę Psychologii Wychowawczej, którą kierował Stefan Baley. Znaczące ośrodki rozwoju pedagogiki powstały też na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie oraz na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W Wilnie największy wpływ na powstanie i rozwój pedagogiki mieli historycy wychowania: Marian Massonius (1862-1941) i Ludwik Chmaj (1888-1959), a we Lwowie dwaj wielcy pedagodzy, łączący perspektywę filozoficzną z perspektywą naukową i kontekstem historyczno-kulturowym, których status i możliwości kreowania środowiska pedagogicznego po 1994 r. różniły się w sposób zasadniczy: Kazimierz Sośnicki (1883-1976) i Bogdan Suchodolski (1900-1992).

³ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008, s. 113-120.

⁴ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 635-637.

przez wzbogacenie jego potencjału gospodarczego i kulturalnego. Każde zjawisko pedagogiczne doby współczesnej ma tło historyczne i swoją tradycję. Refleksje nad genezą poznańskiej pedagogiki wyznaczają takie fakty historyczne, jak: działalność średniowiecznej szkoły katedralnej w Poznaniu; powstanie i działalność Lubrancianum w 1519 roku⁵; działalność poznańskiego kolegium jezuickiego powstałego w 1573 roku⁶; praca naukowa wykładowców seminarium duchownego, powstałego pod opieką Towarzystwa Jezusowego w 1576 roku; działalność naukowa nauczycieli Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu; postulaty świątłych Polaków i deputowanych do parlamentu pruskiego w sprawie utworzenia w Poznaniu szkoły wyższej czy uniwersytetu (w szczególności Wojciecha Lipskiego, Karola Libelta⁷ i Augusta Cieszkowskiego⁸); publiczne wykłady powszechne w Pałacu Działyńskich, Bazarze, Gimnazjum Marii Magdaleny, realizowane w okresie zaborów; powstanie w 1857 roku i działalność Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; założenie przez Augusta Cieszkowskiego w Żabikowie koło Poznania wyższej szkoły rolniczej⁹; działalność Towarzystwa Wykładów Naukowych od 1913 roku¹⁰; czy wreszcie powstanie 7 maja 1919 roku Wszechnicy Piastowskiej, a w niej Wydziału Filozoficznego z pierwszą w Polsce Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki¹¹.

Zainteresowania naukowe pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919-1939

Polska pedagogika do roku 1939 przedstawiała się obiecująco. Zarówno poziom badań naukowych, jak i poziom kształcenia nie odbiegały w Polsce

⁵ Zob. D. Żołądź-Strzelczyk, *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010; także, *Akademia Lubranciana (1519-1780). Dzieje szkoły od powstania do czasów KEN*, Kronika Miasta Poznania, 1999, 2; K. Mazurkiewicz, *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu (1519-1535)*, Poznań 1921.

⁶ Zob. S. Gołębiowski, *Rola i znaczenie Kolegium Lubrańskiego i Kolegium Jezuickiego w XVI, XVII i XVIII wieku dla Wielkopolski*, „Przegląd Wielkopolski” 1947, 1-3.

⁷ S. Wołoszyn, *Jak polska myśl pedagogiczna pojmowała i pojmuje ideę demokratyczną?* [w:] *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, red. S. Wołoszyn, Warszawa – Toruń 1996, s. 154.

⁸ J. Hellwig, *Cieszkowski August*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998, s. 40.

⁹ J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978, s. 112-139.

¹⁰ Zob. J. Hellwig, *Poznańscy pedagogzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, *Studia Edukacyjne*, 1998, 4, s. 111-119; tenże, *75. rocznica powstania pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim*, *Rocznik Pedagogiczny*, 1995, 17, s. 105-122; tenże, *75 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, s. 99-104.

¹¹ K. Nowak-Kluczyński, *Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, *Kronika Miasta Poznania*, 2019, 1, s. 301-316.

od europejskich standardów. Co ważne, większość przedstawicieli polskiej pedagogiki uzyskała wykształcenie w uczelniach europejskich¹². Uniwersytet Poznański¹³ w początkowym okresie funkcjonowania skupiał znaczną liczbę pracowników naukowo-badawczych, którzy reprezentowali wiele dyscyplin naukowych. Dominowały nauki humanistyczne. Bardzo prężnie rozwijały się w Poznaniu badania w dziedzinie pedagogiki i psychologii. Twórcą poznańskiego ośrodka pedagogiki był Wielkopolec, Antoni Danysz, który włączył się w pracę na rzecz całej Uczelni, dążył do zbudowania silnego ośrodka dla pedagogicznego kształcenia oraz nadania mu właściwej rangi. Katedra Antoniego Danysza była pierwszą w odrodzonej Polsce Katedrą Pedagogiki¹⁴. Po Antonim Danyszu Katedrą kierował przejściowo Bogdan Nawroczyński¹⁵, by oddać ją we władanie Ludwikowi Jaxa-Bykowskiemu¹⁶. Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego w pierwszych latach swej działalności koncentrowała się wokół niewielu kierunków i dziedzin badawczych. Prym wiodły zagadnienia związane z teorią wychowania, oświatą dorosłych i historią wychowania. Powstawał także w Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki UP szereg przyczynków z dydaktyki i metodyki niektórych przedmiotów nauczania. W okresie dwudziestolecia międzywojennego charakterystyczne były dla poznańskiego uniwersyteckiego środowiska pedagogicznego następujące obszary badań: postępowo-narodowy Antoniego Danysza¹⁷, nawiązujący do tradycji ideologicznych Wiosny Ludów; nacjonalistyczno-antropologiczny Lu-

¹² S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998, s. 25.

¹³ 10 kwietnia 1920 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na wniosek senatu Wszechnicy Piastowskiej (Dziennik Ustaw Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej nr 24 z 26 maja 1920 roku) nadało jej nazwę urzędową – w ten sposób Wszechnica Piastowska została przemianowana na Uniwersytet Poznański. Ponadto, ważnym wydarzeniem dla Uniwersytetu Poznańskiego było nadanie jej przez Radę Ministrów (uchwała z 31 XII 1955 roku) – na wniosek Senatu z 22 XI 1955 roku – nazwy Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wiązało się to z ogólnopolską akcją przyznawania imion wybitnych ludzi wszystkim uniwersytetom. Propozycji było wiele. Rozważano możliwość wyboru jako patrona poznańskiej uczelni Juliana Marchlewskiego, Stanisława Staszica lub braci Śniadeckich. Jednakże, ostatecznie wygrała propozycja Wydziału Filozoficzno-Historycznego, który na „patrona” poznańskiej uczelni wysunął kandydaturę Adama Mickiewicza. Zdaniem wielu, Uniwersytet mógł poszczycić się tradycjami mickiewiczowskimi. Wybór ten uzasadniano 100. rocznicą śmierci poety oraz faktem, iż Wielkopolska była jedynym polskim regionem w nowych granicach państwowych, w którym największy polski poeta przez pewien czas żył i działał.

¹⁴ S. Błachowski, *Pedagog w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański” 1924, 264, s. 6.

¹⁵ K. Nowak-Kluczyński, *Nawroczyński Bogdan – pedagog*, [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego 1919-2019*, red. Z. Pilarczyk, Poznań 2019, s. 459-463.

¹⁶ K. Nowak-Kluczyński, *Kierownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Na Uniwersytecie Poznańskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Wielkopolska i Wielkopole w dziejach polskiej edukacji*, red. E. Głowacka-Sobiech, K. Kabacińska-Łuczak, Poznań 2017, s. 231-256.

¹⁷ K. Nowak-Kluczyński, *Danysz Antoni – pedagog, historyk wychowania*, [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego 1919-2019*, red. Z. Pilarczyk, Poznań 2019, s. 86-92.

dwika Jaxa-Bykowskiego¹⁸, wyrosły z konfliktów narodowościowych i dążeń do wzmocnienia sił całego narodu szczególnie w pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej; nacjonalistyczno-imperialistyczny Mariana Wachowskiego¹⁹, oparty na przesłankach filozoficznej pedagogiki niemieckiej²⁰.

Prace Antoniego Danysza sytuują się na pograniczu pedagogiki i historii wychowania, a osadzone są w tradycji herbartowskiej²¹. Uczonego tego uznaje się za najbardziej znanego i zasłużonego dla ugruntowania oraz popularyzacji herbartyzmu w polskiej pedagogice. Antoni Danysz jako pierwszy w Polsce użył nazwy „teleologia pedagogiczna” na oznaczenie działu pedagogiki ogólnej, dotyczącego celów wychowania²². Nieoceniony wkład wniósł w rozwój historii wychowania²³. Opracował poglądy starożytnych myślicieli, takich jak Arystoteles czy Pseudo-Plutarch²⁴. Co tyczy się polskich pedagogów, do grona zainteresowań Antoniego Danysza należeli Szymon Marycjusz, Erazm Gliczner, przybliżył on także działalność Jana Amosa Komeńskiego. Opracował wiele innych zagadnień dotyczących historii szkolnictwa polskiego i jego osiągnięć. Jest autorem ponad 60. prac z dziedziny pedagogiki ogólnej, literatury starożytnej, języka polskiego oraz dziejów wychowania w Polsce²⁵. Prace naukowe Antoniego Danysza, według Jana Hellwiga, podzielić można na trzy grupy: prace z dziedziny pedagogiki, historii wychowania oraz filologii polskiej i klasycznej. Zdaniem J. Hellwiga,

Danysz był indywidualnością naukową dużego formatu. Wniósł duży wkład do rozwoju poznańskiej i polskiej pedagogiki i historii wychowania. Należał do tych historyków wychowania, których prace cechowało starannie przemyślenie tematu, szeroka podstawa porównawcza i idealne wykończenie²⁶.

¹⁸ K. Nowak-Kluczyński, *Jaxa-Bykowski Ludwik – pedagog*, [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego 1919-2019*, red. Z. Pilarczyk, Poznań 2019, s. 194-198.

¹⁹ M. Jędrzejczak, *Marian Wachowski*, [w:] *Uczeni wrocławscy 1945-1979*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1980, s. 64.

²⁰ S. Kowalski, *Pedagogika i psychologia*, [w:] *Nauka w Wielkopolsce – przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, red. G. Labuda, Poznań 1973, s. 438.

²¹ Zob. A. Ratuś, *Pedagogika herbartowska*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI*, Tom IV, red. T. Pilch, Warszawa 2005, s. 141.

²² W. Furmanek, *Cele pedagogiczne*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom I, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 459.

²³ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Warszawa 2001, s. 6.

²⁴ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 27.

²⁵ Zob. A. Danysz, *Jan Amos Komeński. Przyczynek do jego działalności w Polsce*, Rocznik TPN, XXV, Poznań 1898; tenże, *Instrukcje wychowawcze Jakuba Sobieskiego*, Poznań 1899; tenże, *Teoria pedagogiczna Kwintyliana*, Lwów 1899; tenże, *O wychowaniu królewicza. Traktat pedagogiczno-humanistyczny z roku 1502*, Lwów 1900; tenże, *O wychowaniu*, Lwów 1903; tenże, *Marcius jako pedagog*, Lwów 1905; tenże, *Erazm Gliczner jako pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką Polską*, Rocznik TPN, 38, Poznań 1912; tenże, *O wychowaniu Zygmunta Augusta*, Kraków 1915; tenże, *O kształceniu*, Lwów 1918; tenże, *Studia z dziejów wychowania w Polsce (Ministerstwo WRiOP)*, Kraków 1921.

²⁶ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania*, s. 27.

Drugi kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego, Bogdan Nawroczyński, w swych dziełach poddawał analizie polską i światową myśl pedagogiczną, organizację nauczania w klasie szkolnej, swobodę i przymus w procesie wychowania, doborowi pedagogicznemu oraz pedagogice porównawczej. Jego zainteresowania badawcze skupiały się na: koncepcji szkoły zróżnicowanej, idei przewyciężenia sprzeczności pomiędzy indywidualizacją a uspołecznieniem w wychowaniu, teorii doboru pedagogicznego. Wiele uwagi poświęcał również historii myśli pedagogicznej, co miało swoje odbicie w słowie wstępnym do dzieł J.F. Herbarta, G. Kerschsteinera i J. Deweya²⁷. W okresie, w którym B. Nawroczyński przebywał na Uniwersytecie Poznańskim napisał i opublikował dwa artykuły: *Główna zasada „szkoły pracy”* oraz *Dlaczego powinniśmy uprawiać pedagogikę naukową?*²⁸. Całościowy dorobek naukowy Bogdana Nawroczyńskiego jest znaczny i wielostronny. Obejmuje on ponad 100 prac z dziedziny filozofii, prawa, języka polskiego, historii kultury, a przede wszystkim nauk pedagogicznych (w szczególności teorii wychowania, historii wychowania, organizacji szkolnictwa, pedagogiki porównawczej, dydaktyki, pedeutologii).

Dorobek naukowy Ludwika Jaxa-Bykowskiego w ujęciu całościowym liczy ponad 200 prac zwartych, artykułów i recenzji obejmujących różne dyscypliny naukowe, jak: teoria wychowania (wychowanie narodowe i patriotyczne, kształcenie charakteru), pedagogika eksperymentalna, pedagogika szkoły wyższej, pedeutologia, dydaktyka i metodyka przyrodoznawstwa, antropologia, psychologia, organizacja szkolnictwa i historii wychowania. W swoich dorobku powstałym w Poznaniu pozostawił ponad 120 pozycji²⁹,

²⁷ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998, s. 150-152.

²⁸ B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994 (maszynopis), s. 44.

²⁹ Zob. L. Jaxa-Bykowski, *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa. Ze studiów nad młodzieżą polską*, Warszawa 1923; tenże, *Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych z dziedziny psychologii*, Lwów - Warszawa 1925; tenże, *Przyczynki do znajomości ras wśród naszej młodzieży szkolnej*, Lwów 1926; tenże, *Psychika naszej młodzieży szkolnej*, Warszawa 1927; tenże, *O godność stanu nauczycielskiego*, *Pedagogium*, 1927, 2; tenże, *Nasza młodzież gimnazjalna. Młodzież sobie*, Poznań 1929; tenże, *Szkola powszechna jej cele i istota*, *Szkola*, 1929, 60; tenże, *Historia jednej klasy gimnazjum stanisławowskiego. Księga pamiątkowa Gimnazjum im. Radzanowskiego w Stanisławowie*, Stanisławów 1929; tenże, *Dziwne rzeczy na Wschodzie*, *Muzeum*, 1929, 8; tenże, *System daltoński. Próba oceny*, *Muzeum*, 1929, 9; tenże, *O ustrój naszego szkolnictwa*, Poznań 1930; tenże, *Wychowanie państwowe*, *Myśl Narodowa*, 1930, 10; tenże, *O polski ideał wychowawczy*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1930, 49; tenże, *Z badań nad poziomem intelektualnym młodzieży różnych szkół*, *Sprawy PTPN*, 1930, 1-2; tenże, *Szkola a polityka*, *Myśl Narodowa*, 1932, 12, 2; tenże, *Manowce wychowawcze*, *Myśl Narodowa*, 1932, 12, 38; tenże, *Figle i psoty młodzieży szkolnej*, Poznań 1933; tenże, *Antropologiczne podstawy wychowania*, Warszawa 1933; tenże, *Istota wychowania narodowego*, *Głos*, 1936, 6, 21-22; tenże, *Tragedia szkolnictwa polskiego w dobie obecnej*, Poznań 1936; tenże, *O polskość naszej nauki*, *Myśl Narodowa*, 1936, 24, 53.

w tym 10 w językach obcych (czeskim, słowackim, niemieckim i francuskim), głównie w postaci rozpraw, artykułów, raportów z badań, opracowań metodycznych³⁰. Pozostawione w Poznaniu opracowania naukowe autorstwa Ludwika Jaxa-Bykowskiego w czasie wojny zniszczyli Niemcy, a okupacyjny dorobek spłonął w czasie powstania warszawskiego³¹.

Prace naukowo-badawcze kierowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego wspierali między innymi historyk ks. Karol Mazurkiewicz³² oraz historyk wychowania Stanisław Tync³³. Oprócz wspomnianych głównych dziedzin badań pedagogicznych powstawał także w Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego szereg przyczynków z dydaktyki i metodyki niektórych przedmiotów nauczania. Zainteresowania badawcze pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego obrazują spisy prowadzonych zajęć dydaktycznych, na przykład Adam Dryjski (np. „Psychoanaliza i wychowanie”), Ignacy Stein (np. „Organizacja szkolnictwa w Polsce”), Stanisław Frycz (np. „Historia wychowania i nauczania na tle politycznym, społecznym i ekonomicznym”), Andrzej Niesiołowski (np. „Metodyka kształcenia umysłowego dorosłych”), Ludwik Posadzy (np. „Dzieje wychowania w Polsce”), Stanisław Wład (np. „Program szkół ogólnokształcących i zakładów kształcenia nauczycieli”), Kazimierz Zbiński (np. „Zagadnienia organizacyjno-wychowawcze w szkole powszechnej”), Stanisław Durek (np. „Metodyka nauczania w szkole powszechnej”), Tadeusz Adamczyk (np. „Pedagogika praktyczna”)³⁴.

Współpraca Katedry Pedagogiki i Dydaktyki w okresie dwudziestolecia międzywojennego z innymi katedrami Uniwersytetu Poznańskiego przedstawiała się bardzo obiecująco. Warunki tej współpracy w badaniach naukowych z dziedziny pedagogiki były wręcz wzorcowe, z uwagi na możliwość łączenia studiów pedagogicznych z innymi ważnymi dla pracy wychowaw-

³⁰ J. Hellwig, *Poznańscy pedagogowie i ich wkład*, s. 117-119.

³¹ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, Forum Akademickie, 2011, 7-8, s. 93.

³² Zob. J. Hellwig, *Ks. Karol Mazurkiewicz (1881-1942) jako historyk i teoretyk wychowania*, Kronika Miasta Poznania, 1993, 1-2, s. 188-195.

³³ H. Winnicka, *Tync Stanisław*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 534.

³⁴ Zob. Spis wykładów roku akademickiego 1926/1927. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1926, s. 46; Spis wykładów roku akademickiego 1927/1928. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927, s. 44; Spis wykładów roku akademickiego 1928/1929. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1928, s. 47; Spis wykładów roku akademickiego 1929/1930. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1929, s. 46; Spis wykładów roku akademickiego 1930/1931. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1930, s. 50; Spis wykładów roku akademickiego 1931/1932. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1931, s. 51; Spis wykładów roku akademickiego 1932/1933. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1932, s. 40.

czej i pedagogicznej przedmiotami, jak na przykład psychologia i socjologia. W przypadku socjologii można dostrzec współpracę pomiędzy studiami pedagogicznymi a ośrodkiem studiów socjologicznych kierowanym przez Floriana Znanieckiego poprzez socjologię wychowania, stanowiącą przedmiot wykładów i ćwiczeń. Ponadto, prace Mariana Wachowskiego oraz Andrzeja Niesiołowskiego, pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP, kształtowały się właśnie pod wpływem socjologii. To czas zauważalnego metodologicznego zbliżenia się badań pedagogicznych z badaniami psychologicznymi³⁵. Antoni Danysz nawiązał współpracę z kierownikiem Katedry Psychologii, Stefanem Błachowskim, zaszczipiając w nim potrzebę zajęcia się przez niego problemami pedagogicznymi³⁶. Kiedy w 1933 roku Katedra Pedagogiki i Dydaktyki uległa likwidacji, Ludwik Jaxa-Bykowski jeszcze ściślej współpracował z Katedrą Psychologii, na płaszczyźnie naukowej i oraz dydaktycznej³⁷.

Poznańska pedagogika na „Tajnym” Uniwersytecie Ziem Zachodnich w Warszawie

Druga wojna światowa przerwała działalność Uniwersytetu Poznańskiego³⁸. W 1940 roku powstał na terenie Generalnego Gubernatorstwa (najpierw w Warszawie, a później w Kielcach i Częstochowie) „Tajny” Uniwersytet Ziem Zachodnich, w którym większość kadry naukowej stanowili wykładowcy z Poznania³⁹. Funkcję rektora od 11 stycznia 1941 roku do końca roku akademickiego 1942/1943 pełnił Ludwik Jaxa-Bykowski⁴⁰, działający pod pseudonimem „Kulczycki”. W 1944 roku został wybrany dziekanem Wydziału Humanistycznego, w ramach którego funkcjonowała sekcja pedagogiczna⁴¹. W szkolnictwie konspiracyjnym Uniwersytet Ziem Zachodnich zaczął działać wcześniej niż Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Jagielloński. W wyniku organizacyjne-

³⁵ H. Muszyński, *Spór o metodologiczny status nauk o wychowaniu*, Kwartalnik Pedagogiczny, 1982, 2, s. 5.

³⁶ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939*, [w:] *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1971, s. 156-257.

³⁷ K. Nowak-Kluczyński, *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim 1919-1933*, [w:] *Spółczesność i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne*, red. A. Ćwikliński, M. Przybyła, Poznań 2015, s. 62.

³⁸ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974, s. 12.

³⁹ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, [w:] *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, red. Cz. Skopowski, Warszawa 1972, s. 105.

⁴⁰ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 47.

⁴¹ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Poznań 1968, s. 124-127.

go pierwszeństwa Uniwersytet Ziem Zachodnich stał się niejako placówką inspirującą, pokazową. Z tej przyczyny wyżej wspomniane uniwersytety blisko z nim współpracowały, w szczególności Uniwersytet Warszawski.

W czasie powstania warszawskiego Ludwik Jaxa-Bykowski spalił wszystkie prace napisane w okresie wojny oraz wszelkie zapiski i materiały. Praca naukowa podczas okupacji była niezmiernie trudna. Odbываła się w warunkach „gwałtu i terroru”, bez dostępu do pracowni, laboratoriów, bibliotek i archiwów oraz w izolacji od środowisk naukowych zarówno krajowych, jak i zagranicznych⁴². Wielu wykładowców za swą działalność naukowo-dydaktyczną zostało aresztowanych. Mimo nacisków i presji ze strony okupanta, jak również wyczerpującej pracy pedagogicznej, na Uniwersytecie Ziem Zachodnich prężnie rozwijała się nie tylko działalność dydaktyczna, ale też naukowa. Wyniki badań miały być sukcesywnie przedstawiane na posiedzeniach Rady Wydziału Humanistycznego. Niestety, idea spotkań nie była w stanie oprzeć się wzmoczonej aktywności ze strony gestapo i sprawa posiedzeń naukowych upadła⁴³.

Kierunki i rozwój badań pedagogicznych pracowników Katedry Pedagogiki po 1945 roku

Po wojnie, w 1945 roku, Ludwik Jaxa-Bykowski pokładał nadzieję na rozwój demokracji. Wrócił do Poznania, gdzie ponownie objął kierownictwo Katedry Pedagogiki⁴⁴. Okres odbudowy kraju był czasem powolnego rozwoju naukowej działalności. Dokładną i szczegółową analizę osiągnięć naukowych Katedry Pedagogiki UP w pierwszych latach powojennych utrudniał fakt częstych reorganizacji, co pociągało za sobą zmianę kierunków badań i dyscyplin oraz liczne przesunięcia personalne. Katedra Pedagogiki swą działalność naukowo-badawczą koncentrowała wokół trzech kierunków: pedagogiki i oświaty dorosłych, problemów dydaktyczno-wychowawczych oraz historii szkolnictwa i oświaty ze specjalnym uwzględnieniem regionu poznańskiego.

W latach 1947-1950 istniał wacat na stanowisku kierownika Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim⁴⁵. Funkcję kuratora powierzono na ten czas Stefanowi Błachowskiemu⁴⁶. W latach 1950-1953 Katedrą Pedagogiki

⁴² Cz. Wydech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944*, Warszawa 1964, s. 91-92.

⁴³ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 47.

⁴⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/1955, Poznań, s. 356.

⁴⁵ M. Wojszczyk, *Błachowski Stefan*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998, s. 25.

⁴⁶ Zainteresowania naukowe Stefana Błachowskiego były wszechstronne. Jego prace naukowe wyrastały z potrzeb życia i służyły życiu. Ukazywał w nich ważne problemy nie tylko

i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim kierował Stefan Wołoszyn⁴⁷. Jednakże, w związku z jego przejściem na Uniwersytet Warszawski, 1 września 1953 roku stanowisko kierownika Katedry objął Józef Kwiatek⁴⁸.

W latach 1945-1956 pracownicy Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego ogłosili drukiem ogółem 76 artykułów, recenzji i not informacyjnych⁴⁹. Badania naukowe w latach 50. XX wieku prowadzono na następujących kierunkach: pedagogika i oświata dorosłych (E. Harwas, M. Walentynowicz), zagadnienia metodologiczne nauk pedagogicznych ze szczególnym uwzględnieniem problemu autonomii w pedagogice (E. Harwas), szczegółowe zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze (J. Kwiatek, T. Krajewski, H. Muszyński), postępowe tradycje pedagogiki i oświaty w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem terenu Wielkopolski i Poznania (J. Kwiatek, S. Michalski)⁵⁰, nauczyciele w oczach uczniów oraz zagadnienie błędów ortograficznych (T. Krajewski), a także dziecko we współczesnej rodzinie (J. Kwiatek). Ponadto, zebrano materiały dotyczące opracowania

z punktu widzenia teoretycznego, ale i praktycznego. Zawsze dążył do tego, ażeby psychologia służyła potrzebom człowieka i społeczeństwu, co przewijało się w jego pracach naukowych. W swym dorobku naukowym pozostawił 65 prac psychologicznych, w których reprezentował realistyczną myśl. Nie wszystkie jego prace doczekały się opublikowania. Ze względu na wszechstronne zainteresowania oraz gruntowne wykształcenie prowadził rozległe badania naukowe. Początkowo były to badania z zakresu psychologii ogólnej – wrażenia wzrokowe, rola kontrastu w spostrzeganiu, nad pamięcią, uzdolnienia matematyczne. Co tyczy się psychologii rozwojowej i wychowawczej, interesowały go takie zagadnienia, jak np. problemy selekcji szkolnej i zawodowej, rola rodziny w rozwoju osobowości dziecka, problematyka nauczania i wychowania dzieci w młodszym wieku szkolnym, wychowanie i problemy oświaty na wsi, zagadnienia pracy nauczyciela.

⁴⁷ Prace naukowo-badawcze Stefana Wołoszyna skupiały się na następującej problematyce: metodologia nauk pedagogicznych i pedagogika ogólna, historia myśli pedagogicznej i pedagogiki jako nauki, filozofia wychowania, pedagogika porównawcza, problematyka pedeutologiczna, a także metodyka nauczania przedszkolnego, która stanowiła przedmiot zainteresowań Stefana Wołoszyna w kontekście jej historii, rozwoju oraz stanu współczesnego. Ponadto, interesował się wybranymi zagadnieniami z teorii kształcenia i wychowania oraz pedagogiką sportu i wychowania fizycznego.

⁴⁸ W najważniejszych pracach naukowo-badawczych Józefa Kwiatka na próżno szukać dzieł monograficznych. Jego światopogląd opierał się na teoretycznych założeniach filozofii marksistowskiej, której był zwolennikiem i propagatorem, czemu wyraz dał w pisanych przez siebie artykułach, rozprawach, recenzjach, zajmując się głównie problemem materialistycznej koncepcji człowieka i socjalistycznej koncepcji wychowania. W blisko 80. publikacjach Józefa Kwiatka można dostrzec jego wachlarz naukowych zainteresowań. To prace z zakresu: historii wychowania, prace podejmujące problematykę dydaktyczną szkoły podstawowej, prace z zakresu pedagogiki szkoły wyższej oraz prace podejmujące ogólną problematykę wychowawczą.

⁴⁹ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1972, s. 384.

⁵⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/1957 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1958, s. 116.

na temat tajnego nauczania w czasie okupacji na terenie Ziemi Zachodnich, jak również opracowywano recenzje prac autorów polskich i obcych z pedagogiki, drukowane w „Życiu Szkoły”, oraz recenzje prac kandydackich (J. Kwiatek).

W latach akademickich przełomu lat 50. i 60. XX wieku działalność naukowo-badawcza Katedry Pedagogiki obejmowała pięć podstawowych kierunków badań. Po pierwsze, teorię wychowania ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania postaw moralno-społecznych u młodzieży w wieku szkolnym. Po drugie, dydaktykę (kształcenie zawodowe w okręgach przemysłowych; kształcenie ogólne w szkołach zawodowych oraz kształcenie politechniczne w szkołach ogólnokształcących na terenie Kuratorium Poznańskiego; praca domowa ucznia oraz węzłowe zagadnienia pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczycieli wychowania fizycznego). Po trzecie, oświatę dorosłych ze szczególnym uwzględnieniem zainteresowań oświatowych i kulturalnych pracowników w okręgu przemysłowym Konin. Po czwarte, problemy czytelnictwa ze szczególnym uwzględnieniem czytelnictwa młodzieży szkół powszechnych i średnich. Po piąte, historię wychowania ze szczególnym uwzględnieniem regionu poznańskiego oraz historii w Polsce międzywojennej⁵¹.

Przyjęcie przez Józefa Kwiatka stanowiska docenta przy Katedrze Pedagogiki Ogólnej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego spowodowało przejęcie Katedry Pedagogiki poznańskiego uniwersytetu przez socjologa wychowania, pedagoga społecznego Stanisława Kowalskiego w 1961 roku i kierowanie nią do 1969 roku⁵².

Do głównych kierunków studiów Katedry Pedagogiki lat 60. XX wieku należały prace dotyczące takich zagadnień, jak: socjologiczne i historycz-

⁵¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/1962 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 235.

⁵² Stanisław Kowalski w swoim naukowym dorobku pozostawił blisko 200 opublikowanych prac dotyczących zagadnień związanych głównie z metodologią nauk o wychowaniu, procesami socjalizacji dzieci i młodzieży oraz z systemem wychowania w środowisku albo w społeczności lokalnej. Problematykę wychowania zgłębiał w aspektach różnych nauk: psychologii, socjologii, pedagogiki i prakseologii, co znacznie rozszerzało badawczy horyzont. Dokonana przez niego systematyka nauk o wychowaniu jest ważnym osiągnięciem, cennym i aktualnym, zwłaszcza dla pedagogiki, w ramach której obecnie są rozwijane w coraz większym stopniu i zakresie badania interdyscyplinarne. Przedmiotem stałych zainteresowań badawczych Stanisława Kowalskiego były procesy socjalizacji. Badania w tym zakresie, dotyczące zaburzeń procesu socjalizacji, przestępczości nieletnich i dorosłych, prowadził już w okresie międzywojennym. Studia te poszerzył później na całość problematyki procesów rozwojowych i socjalizacyjnych dzieci i młodzieży w badaniach nad rozwojem mowy i myślenia dzieci, mechanizmami procesu uspołecznienia, nad uwarunkowaniami przystosowania i nieprzystosowania społecznego, selekcyjnymi funkcjami wychowania, aspiracjami szkolnymi i życiowymi młodzieży, osobowością, resocjalizacją. Badania Stanisława Kowalskiego miały niejednokrotnie charakter badań pionierskich.

ne aspekty procesów wychowawczych ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania postaw moralno-społecznych młodzieży w wieku szkolnym (S. Kowalski, H. Muszyński, B. Bromberek), procesy nauczania i wychowania w różnych typach szkół, a w szczególności w szkołach wyższych (B. Bromberek, S. Kowalski, T. Krajewski, S. Michalski, J. Kwiatek, L. Leja), kształcenie politechniczne i jego wpływ na wybór zawodu bądź szkoły zawodowej przez uczniów szkół ogólnokształcących (S. Szajek), pedagogika pracy, kształcenie zawodowe ze szczególnym uwzględnieniem konińsko-tarnobrzeskiego rejonu przemysłowego (L. Leja), pedagogika i oświata dorosłych (B. Bromberek, E. Harwas), czytelnictwo i bibliotekarstwo, w szczególności: drogi informacji o książce, czytelnictwo studentów, działalność bibliotek, czytelnictwo niewidomych, księgozbiory własne młodzieży, samokształcenie pielęgniarek (M. Walentynowicz), historia szkolnictwa i oświaty, głównie terenu Wielkopolski, ze szczególnym poświęceniem oświacie rolniczej oraz tajnemu nauczaniu w okresie okupacji hitlerowskiej w Wielkopolsce, metodologia historii wychowania ze szczególnym uwzględnieniem przedmiotu badań (S. Michalski)⁵³, przyczyny niepowodzeń szkolnych uczniów szkół podstawowych i średnich oraz studentów wyższych uczelni (T. Krajewski), przedszkolne i wczesnoszkolne nauczanie języka ojczystego (H. Baczyńska), kształcenie nauczycieli, ich role społeczno-zawodowe w ówczesnym społeczeństwie (B. Bromberek), efektywność nauczania oraz dydaktyka szkoły wyższej (T. Krajewski, L. Leja), efektywność środków audiowizualnych (J. Górecki, L. Leja), kształcenie zawodowe (L. Leja, S. Szajek, T. Krajewski), dydaktyka dorosłych, w szczególności: nauczanie w zespołach przedmiotowych, proces nauczania w szkole wyższej, zajęcia kulturalno-oświatowe, proces uczenia się (K. Marciniak)⁵⁴, rola szkoły w rozmaitych środowiskach społecznych, funkcje selekcyjne wychowania w systemie szkolnictwa oraz w wewnątrzszkolnym procesie dydaktyczno-wychowawczym (S. Kowalski), proces identyfikowania się studenta SN z zawodem nauczycielskim (M. Jakowicka, M. Roszczakowa), wychowawcza kontrola klasy szkolnej w szkole średniej ogólnokształcącej (H. Sowińska), grupy nieformalne młodzieży w zakładzie poprawczym (J. Włodarek), procesy uspołecznienia młodzieży i resocjalizacji nieletnich (W. Dykcik, J. Kupczyk, Ł. Łukaszewicz, S. Wawryniuk, J. Włodarek) oraz kształtowanie systemu wychowawczego na sekcji pedagogiki (A. Pfeiffer)⁵⁵.

⁵³ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1972, s. 607-608.

⁵⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/1968 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 263.

⁵⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 204.

Kierunki badań i pracy naukowo-badawczej pracowników Instytutu Pedagogiki UAM w latach 1970-1993

1 października 1970 roku Katedrę Pedagogiki przekształcono w Instytut Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁵⁶. Jego dyrektorem został Heliodor Muszyński, który funkcję tę pełnił do 1987 roku⁵⁷. Łącznie wraz z powstaniem Instytutu Pedagogiki pracowało w nim 39 osób, w tym 33 pracowników naukowo-dydaktycznych⁵⁸. Przemiany polityczne i gospodarcze tego okresu uwolniły prace nad reformą systemu oświatowego. Celem prac naukowo-badawczych, pod kierunkiem Heliodora Muszyńskiego, było opracowanie, wprowadzenie w życie, naukowe zweryfikowanie oraz metodyczne ujęcie systemu wychowawczego szkoły podstawowej i średniej ogólnokształcącej⁵⁹. Eksperyment nad systemem wychowawczym obejmował dwa główne problemy: 1) stosowności opracowanego (teoretycznie) systemu, a więc możliwość wprowadzenia go w sposób pełny do szkoły i zintegrowania wszystkich jego elementów oraz 2) efektywności wychowawczego systemu i poszczególnych jego elementów składowych, a więc weryfikacja hipotez dotyczących jego zamierzonych wyników⁶⁰. Instytut Pedagogiki Heliodora Muszyńskiego włączając się w pracę modernizacji edukacji pełnił funkcję koordynatora II stopnia, koncentrując swe badania wokół następujących zagadnień: integralne funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku lokalnym (zespół S. Kowalskiego), system wychowawczy 10-letniej szkoły ogólnokształcącej (zespół H. Muszyńskiego), modernizacja systemu dydaktycznego szkoły ogólnokształcącej (dwa zespoły T. Krajewskiego i H. Baczyńskiej), w tym także z zastosowaniem nowoczesnych technologii kształcenia (działający wówczas poza Instytutem zespół L. Leji), system dydaktyczno-wychowawczy szkoły zawodowej (zespół S. Szajka), akademickie środowisko wychowawcze i procesy uspołecznienia młodzieży studiującej (dwa zespoły badawcze S. Kowalskiego i B. Bromberka), funkcjonowanie placówek kulturalno-oświatowych oraz wychowawcze funkcje przemysłowego zakładu pracy (zespół E. Harwasa), założenia i realizacja modelu permanentnego kształcenia się, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki czytelnictwa oraz wychowawczo-kształcącej roli książki, plastyki i muzyki (zespół M. Walentynowicz), procesy uspołecznienia dzieci i młodzieży o zaburzonej

⁵⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1969/1970-1971/1972 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331-357.

⁵⁷ B. Bromberek, *Problematyka naukowo-badawcza Instytutu Pedagogiki UAM. Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, Studia Pedagogiczne, 1971, XXII, s. 141-153.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1969/1970-1971/1972, s. 341-342.

⁶⁰ Tamże, s. 343.

percepcji świata (zespół I. Obuchowskiej), postępową myśl pedagogiczną w Polsce w XIX i XX wieku oraz dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej (zespół S. Michalskiego)⁶¹.

W latach 70. XX wieku poznańskie środowisko naukowe zajmujące się badaniami pedagogicznymi zaliczone zostało do drugiego, po Warszawie, ośrodka pod względem potencjału naukowego i prężności naukowej. W Instytucie Pedagogiki prowadzono badania związane z socjologią wychowania, teorią wychowania i metodologią pedagogiki, pedagogiką szkoły wyższej, szkolnictwem zawodowym, pedagogiką pracy, orientacją zawodową i politechnizacją, nowymi technikami kształcenia, oświatą dorosłych i czytelnictwem, metodycznymi podstawami nauczania początkowego, historią wychowania oraz metodologią historii wychowania⁶².

Przełom lat 70. i 80. stanowił trudny okres dla całej polskiej pedagogiki. Załamywały się prace nad wdrożeniem systemu wychowawczego szkoły podstawowej, nie dochodziło do pełnego rozwinięcia badań nad przygotowaniem systemu dydaktyczno-wychowawczego szkoły ponadpodstawowej. Był to czas dyskusji nad sytuacją nauk pedagogicznych. Jednakże, dynamicznie rozwijały się prace badawcze nad doskonaleniem systemu wychowawczego w typowych środowiskach lokalnych współczesnej Polski. Realizowane były w zespole Komitetu Nauk Pedagogicznych, pod kierunkiem Stanisława Kowalskiego, przy licznych udziale przedstawicieli innych ośrodków naukowych – Torunia, Gdańsk, Łódź, Szczecin, Zielona Góra. Ich założenia stanowiła ogólna teoria systemów i teoria systemów społecznych Floriana Znanieckiego, którego nakazem stało się ujmowanie poszczególnych faktów i zjawisk wychowawczych w kontekście złożonej struktury społecznej i jednocześnie konieczność wyodrębnienia określonych układów społecznych rozwiązujących pokrewne problemy społeczne. Miało to służyć integracyjno-interwencyjnej koncepcji pedagogiki jako nauki⁶³. Zasadnicze kierunki badań Instytutu Pedagogiki koncentrowały się wokół kilkunastu grup tematycznych. Badania własne stanowiły kontynuację planu badań z lat ubiegłych, który obejmował: system dydaktyczno-wychowawczy w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego, a także w niektórych typach szkół zawodowych; kształtowanie się systemu wychowawczego w szkołach wyższych typu nauczycielskiego⁶⁴;

⁶¹ W. Ambroziak, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju*, [w:] *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, red. W. Ambroziak, K. Przyszczypkowski, Poznań 2004, s. 16-17

⁶² J. Hellwig, *Nauka i szkolnictwo wyższe*, *Kronika Wielkopolski*, 1990, 2, s. 182.

⁶³ W. Ambroziak, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju*, s. 18-19.

⁶⁴ S. Dziamski, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Nauk Społecznych UAM za okres od 1978/179-1980/81*, [w:] *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1978/1979-1980/1981 za rektoratu prof. dra hab. Benona Miśkiewicza*, Poznań 1983, s. 201.

funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowiskach lokalnych; mechanizmy blokujące i facylitujące proces socjalizacji u dzieci z różnymi typami zaburzeń psychicznych; model systemu wychowawczego w przemysłowym zakładzie pracy; tradycje polskiej myśli pedagogicznej i jej wpływ na rozwój dydaktyki oraz wychowania w szkołach i instytucjach wychowania pozaszkolnego; efektywność nauczania problemowo-programowego. Badania umowne, będące kontynuacją badań z lat ubiegłych, obejmowały szereg różnych grup tematycznych. W ramach problemów węzłowych prowadzono badania w takich dziedzinach, jak: nauka, oświata w dziejach Polski czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego; socjalizacja studentów w szkołach wyższych; rodzina w okresie kształtowania się społeczeństwa socjalistycznego⁶⁵.

W pierwszej połowie lat 80. Instytut Pedagogiki kontynuował dotychczasowe własne projekty badawcze oraz te umowne, objęte różnego rodzaju planami badawczymi⁶⁶. Problematyka badań własnych była ściśle powiązana z zainteresowaniami badawczymi poszczególnych zakładów i obejmowała następujące grupy tematyczne: Zakład Dydaktyki (badanie efektów procesu dydaktycznego; optymalizacja form i metod poznawania, analizy, kontroli i oceny wiedzy uczniów i studentów; modernizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego; działalność krajoznawczo-turystyczna w pracy dydaktyczno-wychowawczej), Zakład Historii i Organizacji Szkolnictwa (myśl pedagogiczna w Polsce; dzieje szkolnictwa i oświaty), Zakład Oświaty Dorosłych (przekształcanie osobowości ludzi dorosłych; wpływ środków masowego komunikowania na przekonania i postawy ludzi dorosłych; przygotowanie ludzi dorosłych do odbioru sztuki), Zakład Pedagogiki Pracy (stan teorii i potrzeby badań w dziedzinie kształcenia przedzawodowego; przygotowanie nauczycieli do realizacji programu nauczania przedmiotu praca-technika; orientacja i poradnictwo zawodowe w liceach ogólnokształcących), Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej (poziom czytania i pisanie dzieci rozpoczynających naukę szkolną; poziom środowiska rodzinnego dzieci rozpoczynających naukę szkolną; poziom pracy dydaktyczno-wyrównawczej z uczniami klas I), Zakład Pedagogiki Społecznej (wychowujące społeczeństwo w typowych środowiskach współczesnej Polski).

W drugiej połowie lat 80. badania naukowe realizowano w dwóch grupach tematycznych: tematy realizowane w ramach programów badawczych centralnie kierowanych oraz tematy realizowane w ramach badań finansowych ze środków UAM. Wszystkie prowadzone w Instytucie Pedagogiki prace ba-

⁶⁵ Tamże, s. 202.

⁶⁶ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych*, [w:] Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997, s. 207.

dawcze skupione były wokół następujących tematów wiodących: metodologia badań pedagogicznych, aksjologiczne podstawy kształcenia i wychowania, historia edukacji i doktryn pedagogicznych, optymalizacja wychowania i opieki, socjalizacja studentów w szkole wyższej, dziecko niepełnosprawne w rodzinie, doskonalenie procesu kształcenia, techniczne środki dydaktyczne w kształceniu, optymalizacja nauczania początkowego, kształcenie i wychowanie przedszkolne, funkcje i procesy kształcenia ustawicznego. Ponadto, do kierunków badań, które wyznaczały działalność naukowo-badawczą zaliczono: model szkoły środowiskowej oraz działalność kulturalno-oświatowa w środowisku lokalnym⁶⁷.

W latach 1984-1987 Instytut Pedagogiki był największym na Wydziale Instytutem, zatrudniającym największą liczbę pracowników naukowo-dydaktycznych i pomocniczych⁶⁸. W roku akademickim 1987/1988 nastąpiła zmiana kierownika poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. W latach 1987-1991 funkcję dyrektora Instytutu Pedagogiki sprawował Benon Bromberek, którego naukowe zainteresowania oscylowały wokół problematyki nauczycielskiej, socjalizacji młodzieży studenckiej oraz dydaktyki studiów uniwersyteckich⁶⁹.

Na przełomie lat 80. i 90. do podstawowych kierunków badań realizowanych przez Instytut Pedagogiki zalicza się metodologię badań pedagogicznych, aksjologiczne podstawy kształcenia i wychowania, historię edukacji i doktryn pedagogicznych, funkcjonowanie społeczeństwa wychowującego, optymalizację wychowania i opieki, socjalizację studentów w szkole wyższej. Kolejne kierunki dotyczyły takich sfer badań, jak: dziecko niepełnosprawne w rodzinie, doskonalenie procesu kształcenia, techniczne środki dydaktyczne w kształceniu, optymalizacja nauczania początkowego, kształcenie i wychowywanie przedmiotowe, formy i procesy kształcenia ustawicznego, model szkoły środowiskowej, działalność kulturalno-oświatowa w środowisku lokalnym, komputer w procesie kształcenia, a także wychowanie plastyczne oraz wychowanie muzyczne⁷⁰.

⁶⁷ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych*, [w:] Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część I, 1 września 1984 – 30 listopada 1985, Poznań 1999, s. 111.

⁶⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1987/1988-1989/1990, Poznań 1999, s. 200-201.

⁶⁹ K. Nowak-Kluczyński, *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim i Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (lata 1919-1993)*, [w:] *XXV lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1993-2018. Wydanie jubileuszowe*, red. A. Cybał-Michalska, A. Gromkowska-Melosik, K. Kuszak, M. Piorunek, W. Segiet, Poznań 2018, s. 293.

⁷⁰ J. Kujawiński, *Wydział Nauk Społecznych. Sprawozdanie za okres od 1 IX 1987 do 30 XI 1990 roku*, [w:] Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1987/1988-1989/1990, Poznań 1999, s. 200-201.

Problematyka naukowo-badawcza i dorobek naukowy kadry Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM w latach 1993-2019

Jesienią 1992 roku Rada Instytutu pozytywnie zaopiniowała wniosek o wyodrębnieniu się od 1 września 1993 roku Instytutu Pedagogiki i Kolegium Edukacyjnego z Wydziału Nauk Społecznych w osobny wydział, który przyjął nazwę Wydziału Studiów Edukacyjnych. Pierwszym dziekanem Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza został – wcześniejszy dyrektor, twórca polskiej szkoły socjologii edukacji – Zbigniew Kwieciński⁷¹.

W Wydziale Studiów Edukacyjnych upatrywano ogromnej uniwersyteckiej szkoły pedagogicznej o różnorodnych formach studiowania i różnych specjalizacjach⁷². Lata 90. XX wieku przejawiały się intensywnym rozwojem poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, która stała się potężnym kadrowo ośrodkiem naukowo-badawczym i dydaktycznym. To przede wszystkim zmiany strukturalne zaowocowały dynamicznym wzrostem problemów badawczych podejmowanych przez pracowników Wydziału. Badania koncentrowały się na następujących obszarach: kryzysy, przemiany i perspektywy edukacji w sytuacji dokonującej się transformacji ustrojowej i towarzyszącej im zmiany społecznej (Z. Kwieciński, Z. Melosik, Z. Gnitecki, H. Muszyński⁷³), systemy wartości, procesy socjalizacji, uczestnictwa i zaangażowania społecznego, a także alienacji środowisk młodzieżowych (M. Dudzikowa, A. Zandecki, J. Modrzewski), funkcjonowanie systemów wychowawczych w rozwiązywaniu rozmaitych problemów wychowawczych w środowiskach lokalnych (T. Frąckowiak, W. Ambrozik), selekcje społeczne w szkolnictwie oraz więzi szkół różnych szczebli ze środowiskiem lokalnym i regionalnym, strategię rozwoju systemu szkolnego w kontekście potrzeb lokalnych oraz problemy kształcenia nauczycieli dla reformującej się szkoły (T. Frąckowiak, E. Solarczyk-Ambrozik, K. Przyszczypkowski, S. Dylak, B. Bromberek, D. Gołębiak), zjawiska zaburzonej i dewiacyjnej socjalizacji w rodzinach, społecznościach lokalnych oraz funkcjonowanie systemu profilaktyki społecznej i resocjalizacji wobec nieletnich i dorosłych (W. Ambrozik, P. Stępniać), warunki i jakość życia osób z niepełnosprawnościami w różnych kategoriach, zakre-

⁷¹ Z. Ratajek, *Rozmowa z Profesorem Zbigniewem Kwiecińskim*, *Nowe Horyzonty Edukacji*, 2013, 2(5), s. 15.

⁷² Z. Kwieciński, *Przesilenie. Uwagi o zmianach w środowisku pedagogiki poznańskiej w UAM w latach 1991-1996*, *Studia Edukacyjne*, 1996, 2, s. 217.

⁷³ W nawisach zostały wymienione nazwiska kierowników poszczególnych Zakładów Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM, którzy byli często koordynatorami zespołów pracowników naukowych Wydziału.

sach i środowiskach oraz problemy z ich rehabilitacją i społeczną reintegracją (I. Obuchowska, A. Twardowski, W. Dykcik), problemy życia osobistego a zdrowie współczesnych Polaków (L. Gapik), aktywność kulturowa i samokształcenie dorosłych, w tym także osób bezrobotnych, kompetencji osób dorosłych w sytuacji zmiany społecznej oraz problemy doradztwa zawodowego i kształcenia podstaw aktywnego obywatela (J. Skrzypczak, E. Solarczyk-Ambrozik, K. Przyszczykowski), tendencje i reformy oświatowe w wybranych krajach, problemy relacji pomiędzy edukacją a kulturą popularną oraz badania nad społeczną rolą uniwersytetu (E. Potulicka, Z. Melosik), myśl pedagogiczna i działalność oświatowa działaczy oświatowych, pedagogów i ruchów politycznych II Rzeczypospolitej, dzieje kształcenia nauczycieli i zawodowego ruchu nauczycielskiego, problemy dzieciństwa i dzieje szkolnictwa doby staropolskiej (J. Hellwig, W. Jamrożek, D. Żołądź-Strzelczyk), przemiany edukacji elementarnej (M. Burtowy, H. Sowińska)⁷⁴.

W pierwszych latach XXI wieku funkcje dziekana WSE UAM pełnili: w latach 1999-2002 Kazimierz Przyszczykowski, prowadzący badania w sferze oświaty dorosłych, a także oświaty samorządowej i polityki edukacyjnej, w latach 2002-2008 niekwestionowany lider w Polsce wśród pracowników naukowych zajmujących się resocjalizacją – Wiesław Ambrozik, a w latach 2008-2016 Zbyszko Melosik – pedagog, socjolog edukacji i kultury. 1 września 2016 roku funkcję Dziekana Wydziału Studiów Edukacyjnych objęła Agnieszka Cybal-Michalska, której zainteresowania naukowo-badawcze skoncentrowane są na problematyce globalizacji, kondycji współczesnego człowieka, socjopedagogicznych problemów młodzieży. Jest autorką licznych artykułów naukowych podejmujących problematykę partycypacji młodzieży w ciągle na nowo konstruowanej rzeczywistości europejskiej i globalnej oraz wyzwani świata pracy „bezgranicznych” karier.

Zamiast podsumowania

W 2019 roku, w stulecie powstania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w obszarze rozwoju naukowego poznańska uniwersytecka pedagogika w strukturach Wydziału Studiów Edukacyjnych przeprowadza badania na następujących płaszczyznach: psychologiczne aspekty procesu uczenia się; historia idei pedagogicznych; metodologiczne problemy współczesnych nauk o edukacji; historia szkolnictwa i oświaty oraz doktryn pedagogicznych; aksjologiczne podstawy wychowania i kształcenia; egalitaryzacja społeczna a współczesne wyzwania edukacyjne; porównawcze analizy systemów edukacyjnych w skali całego świata; edukacja globalna; edukacja euro-

⁷⁴ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju*, s. 20-24.

pejska; edukacja wielokulturowa i obywatelska; transformacja edukacji polskiej na tle tendencji międzynarodowych (ze szczególnym uwzględnieniem problemów wdrażania reformy edukacji); edukacyjne aspekty globalizacji, transformacji oraz integracji europejskiej; system profilaktyki, resocjalizacji i readaptacji nieletnich i dorosłych; patologie społeczne; główne problemy edukacji wczesnoszkolnej oraz pedagogiki kulturalno-oświatowej i opiekuńczo-wychowawczej; edukacyjne konteksty funkcjonowania środowisk lokalnych; media w procesie kształcenia i wychowania; tożsamość młodzieży współczesnej i jej sytuacja społeczna; problemy poradnictwa i doradztwa zawodowego; selekcyjna i socjalizacyjna funkcja edukacji; tendencje rozwojowe kształcenia dorosłych i kształcenia ustawicznego; funkcjonowanie społeczeństwa wychowującego i społeczeństwa wiedzy; kształtowanie aktywnego obywatelstwa; życie codzienne w szkole współczesnej; proces kształcenia i jego optymalizacja; edukacja ekologiczna; dzieci z niepełnosprawnością i ich funkcjonowanie w rodzinie i społeczeństwie; praca z uczniem zdolnym; rewalidacja dzieci z niepełnosprawnością; promocja zdrowia; seksualność człowieka i wychowanie seksualne; indywidualizacja procesu kształcenia; kształtowanie kapitału społecznego. Niniejsze zagadnienia są ujmowane na tle szerokich uwarunkowań historycznych, społeczno-ekonomicznych i kulturowych⁷⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/1955, Poznań 1956.
Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/1957 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1958.
Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/1962 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963.
Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/1968 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXIX.
Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI.
Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1969/1970-1971/1972, za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań 1975.
- Ambrozik W., *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju*, [w:] *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, red. W. Ambrozik, K. Przyszczypkowski, Poznań 2004.
Banasiewicz M., Ryfowa A., *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, [w:] *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, red. Cz. Skopowski, Warszawa 1972.
Błachowski S., *Pedagog w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański” 1924, nr 264, s. 6.
Bromberek B., *Problematyka naukowo-badawcza Instytutu Pedagogiki UAM, Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, *Studia Pedagogiczne*, 1971, XXII.

⁷⁵ Źródło internetowe: *Działalność naukowa oraz główne kierunki badań Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* <https://wse.amu.edu.pl/strona-glowna/wse/o-wydziale> [dostęp: 28.11.2019].

- Brzeziński J., *Wydział Nauk Społecznych*, [w:] Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997.
- Brzeziński J., *Wydział Nauk Społecznych*, [w:] Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część I, 1 września 1984 – 30 listopada 1985, Poznań 1999.
- Czubiński A., *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939*, [w:] *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1971.
- Danysz A., *Jan Amos Komeński. Przyczynek do jego działalności w Polsce*, Rocznik TPN, XXV, Poznań 1898.
- Danysz A., *Instrukcje wychowawcze Jakuba Sobieskiego*, Poznań 1899.
- Danysz A., *Teoria pedagogiczna Kwintyliana*, Lwów 1899.
- Danysz A., *O wychowaniu królewicza. Traktat pedagogiczno-humanistyczny z roku 1502*, Lwów 1900.
- Danysz A., *O wychowaniu*, Lwów 1903.
- Danysz A., *Marcius jako pedagog*, Lwów 1905.
- Danysz A., *Erazm Gliczner jako pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką Polską*, Rocznik TPN, 38, Poznań 1912.
- Danysz A., *O wychowaniu Zygmunta Augusta*, Kraków 1915.
- Danysz A., *O kształceniu*, Lwów 1918.
- Danysz A., *Studia z dziejów wychowania w Polsce (Ministerstwo WRiOP)*, Kraków 1921.
- Dolata B., *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994 (maszynopis).
- Działalność naukowa oraz główne kierunki badań Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* <https://wse.amu.edu.pl/strona-glowna/wse/o-wydziale> [dostęp: 28.11.2019].
- Dziamski S., *Sprawozdanie z działalności Wydziału Nauk Społecznych UAM za okres od 1978/1979-1980/81*, [w:] Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1978/1979-1980/1981 za rektoratu prof. dra hab. Benona Miśkiewicza, Poznań 1983.
- Furmanek W., *Cele pedagogiczne*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom I, red. T. Pilch, Warszawa 2003.
- Gąsiorowski A. (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002.
- Gołębiowski S., *Rola i znaczenie Kolegium Lubrańskiego i Kolegium Jezuickiego w XVI, XVII i XVIII wieku dla Wielkopolski*, „Przegląd Wielkopolski” 1947, 1-3.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008.
- Hellwig J., *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978.
- Hellwig J., *Nauka i szkolnictwo wyższe*, Kronika Wielkopolski, 1990, 2.
- Hellwig J., *Ks. Karol Mazurkiewicz (1881-1942) jako historyk i teoretyk wychowania*, Kronika Miasta Poznania, 1993, 1-2.
- Hellwig J., *75. rocznica powstania pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim*, Rocznik Pedagogiczny, 1995, 17.
- Hellwig J., *Cieszkowski August*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.
- Hellwig J., *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, Studia Edukacyjne, 1998, 4.
- Jaxa-Bykowski L., *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa. Ze studiów nad młodzieżą polską*, Warszawa 1923.
- Jaxa-Bykowski L., *Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych z dziedziny psychologii*, Lwów – Warszawa 1925.
- Jaxa-Bykowski L., *Przyczynki do znajomości ras wśród naszej młodzieży szkolnej*, Lwów 1926.

- Jaxa-Bykowski L., *Psychika naszej młodzieży szkolnej*, Warszawa 1927.
- Jaxa-Bykowski L., *O godność stanu nauczycielskiego*, *Pedagogium*, 1927, 2.
- Jaxa-Bykowski L., *Nasza młodzież gimnazjalna. Młodzież sobie*, Poznań 1929.
- Jaxa-Bykowski L., *Szkoła powszechna jej cele i istota*, *Szkoła*, 1929, 60.
- Jaxa-Bykowski L., *Historia jednej klasy gimnazjum stanisławowskiego. Księga pamiątkowa Gimnazjum im. Radzanowskiego w Stanisławowie*, Stanisławów 1929.
- Jaxa-Bykowski L., *Dziwne rzeczy na Wschodzie*, *Muzeum*, 1929, 8.
- Jaxa-Bykowski L., *System daltonski. Próba oceny*, *Muzeum*, 1929, 9.
- Jaxa-Bykowski L., *O ustrój naszego szkolnictwa*, Poznań 1930.
- Jaxa-Bykowski L., *Wychowanie państwowe*, *Myśl Narodowa*, 1930, 10.
- Jaxa-Bykowski L., *O polski ideał wychowawczy*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1930, 49.
- Jaxa-Bykowski L., *Z badań nad poziomem intelektualnym młodzieży różnych szkół*, *Sprawy PTPN*, 1930, 1-2.
- Jaxa-Bykowski L., *Szkoła a polityka*, *Myśl Narodowa*, 1932, 12, 2.
- Jaxa-Bykowski L., *Manowce wychowawcze*, *Myśl Narodowa*, 1932, 12, 38.
- Jaxa-Bykowski L., *Figle i psoty młodzieży szkolnej*, Poznań 1933.
- Jaxa-Bykowski L., *Antropologiczne podstawy wychowania*, Warszawa 1933.
- Jaxa-Bykowski L., *Istota wychowania narodowego*, *Głos*, 1936, 6, 21-22.
- Jaxa-Bykowski L., *Tragedia szkolnictwa polskiego w dobie obecnej*, Poznań 1936.
- Jaxa-Bykowski L., *O polskość naszej nauki*, *Myśl Narodowa*, 1936, 24, 53.
- Jędrzejczak M., *Marian Wachowski*, [w:] *Uczeni wrocławscy 1945-1979*, red. J. Trzynadłowski, Wrocław 1980.
- Klanowski T., *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965.
- Kowalenko W., *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961.
- Kowalski S., *Pedagogika i psychologia*, [w:] *Nauka w Wielkopolsce – przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, red. G. Labuda, Poznań 1973.
- Kujawiński J., *Wydział Nauk Społecznych. Sprawozdanie za okres od 1 IX 1987 do 30 XI 1990 roku*, [w:] *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1987/1988-1989/1990*, Poznań 1999.
- Kupisiewicz Cz., *Nawroczyński Roman Bogdan*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.
- Kwieciński Z., *Przesilenie. Uwagi o zmianach w środowisku pedagogiki poznańskiej w UAM w latach 1991-1996*, *Studia Edukacyjne*, 1996, 2.
- Malinowski A., *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, *Forum Akademickie*, 2011, 7-8.
- Markiewicz W., *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1972.
- Markiewiczowa H., *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Warszawa 2001
- Michalski S., *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Poznań 1968.
- Miśkiewicz B., *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1972.
- Miśkiewicz B., *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974.
- Muszyński H., *Spór o metodologiczny status nauk o wychowaniu*, *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1982, 2.
- Nowak-Kluczyński K., *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim 1919-1933*, [w:] *Społeczeństwo i edukacja. Teorie a implikacje praktyczne*, red. A. Cwikliński, M. Przybyła, Poznań 2015.

- Nowak-Kluczyński K., *Kierownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Na Uniwersytecie Poznańskim w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Wielkopolska i Wielkopole w dziejach polskiej edukacji*, red. E. Głowacka-Sobiech, K. Kabacińska-Łuczak, Poznań 2017.
- Nowak-Kluczyński K., *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim i Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (lata 1919-1993)*, [w:] *XXV lat Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im Adama Mickiewicza w Poznaniu 1993-2018. Wydanie jubileuszowe*, red. A. Cybal-Michalska, A. Gromkowska-Melosik, K. Kuszak, M. Piorunek, W. Segiet, Poznań 2018.
- Nowak-Kluczyński K., *Danysz Antoni – pedagog, historyk wychowania*, [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego 1919-2019*, red. Z. Pilarczyk, Poznań 2019.
- Nowak-Kluczyński K., *Jaxa-Bykowski Ludwik – pedagog*, [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego 1919-2019*, red. Z. Pilarczyk, Poznań 2019.
- Nowak-Kluczyński K., *Nawroczyński Bogdan – pedagog*, [w:] *Luminarze nauki Uniwersytetu Poznańskiego 1919-2019*, red. Z. Pilarczyk, Poznań 2019.
- Nowak-Kluczyński K., *Od Antoniego Danysza do Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, *Kronika Miasta Poznania*, 2019, 1.
- Ratajek Z., *Rozmowa z Profesorem Zbigniewem Kwiecińskim*, *Nowe Horyzonty Edukacji*, 2013, 2(5).
- Ratuś A., *Pedagogika herbartowska*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI*, Tom IV, red. T. Pilch, Warszawa 2005.
- Spis wykładów roku akademickiego 1926/1927. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1926.
- Spis wykładów roku akademickiego 1927/1928. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927.
- Spis wykładów roku akademickiego 1928/1929. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1928.
- Spis wykładów roku akademickiego 1929/1930. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1929.
- Spis wykładów roku akademickiego 1930/1931. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1930.
- Spis wykładów roku akademickiego 1931/1932. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1931.
- Spis wykładów roku akademickiego 1932/1933. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1932.
- Stankiewicz R., *Wyższe zakłady kształcenia nauczycieli*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom VII, red. T. Pilch, Warszawa 2008.
- Winnicka H., *Tync Stanisław*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994.
- Wojszczyk M., *Błachowski Stefan*, [w:] *Słownik pedagogów polskich*, red. W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Katowice 1998.
- Wołoszyn S., *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964.
- Wołoszyn S., *Jak polska myśl pedagogiczna pojmowała i pojmuje ideę demokratyczną?* [w:] *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, red. S. Wołoszyn, Warszawa – Toruń 1996.
- Wołoszyn S., *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998.
- Wydech Cz., *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944*, Warszawa 1964.
- Żołędź-Strzelczyk D., *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010.
- Żołędź-Strzelczyk D., *Akademia Lubrańsciana (1519-1780). Dzieje szkoły od powstania do czasów KEN*, *Kronika Miasta Poznania*, 1999, 2.